

ԳԻՐՔԵՐ

ՍՓԻՒՐՁԸ ԵՒ ԻՐԱԻ ԲԱՆԱՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ

6. ՕՇԱԿԱՆ

«Մնացորդաց»ի հեղինակը, վերջին երկու տարիներուն, պատեհ առիթներով, մէկէ աւելի անգամներ յայտարարած է թէ ինք չի կարդար իր մասին գրուածները. իսկ մենք կը գրենք իր գրականութեան մասին, առանց շահագրգուելու թէ մեր իրաւ քննադատը կը կարդայ իր մասին գրուածներն ու... չգրուածները»:

Անմիջապէս ըսենք որ Օշականի գրականութեան հետեւած մէկու մը համար մեծ նորութիւն չի բերեր այս հատորը, բացի արուեստի մարզերուն համար եղած ինքնատիպ ու տոկուն կարգ մը սահմանումներէ: «Հայ Գրականութեան» վաստակաւոր հեղինակը հինէն ի վեր ունի հասարակէն և ընդունուածէն տարբեր տեսակէտներ և համոզումներ, զորոնք այլաղան տեղեր, զանազան առիթներով, արտայայտած ու պաշտպանած է: Այդ բոլորը, ահա, մեր բանաստեղծութեան իրաւ մէկ աշխատաւորին, վահան թէքէեանի առիթով, կը մէկտեղուին, կը հոսին, կը հեղեղին կուռ, ջղուտ, արու լիղուով, որ այս անգամ, հակառակ իր գիծերուն ու փակագիծերուն, աւելի յստակ է ու պայծառ, առանց դատրելու փորձանուտ և մանրամասնութեանց սիրահար ըլլալէ:

Եինարարական այս աշխատանքին արժէքը կը խորանարդուի երբ ընթերցողը մտարերէ թէ այս ուղղափառ և խստակըրօն գիւղացին էր դարձեալ, որ արմատէն փրթող ծառի մը ուժգնութեամբն ու ահագնութեամբ ճղմեց 1850էն սկսեալ մինչեւ 1945 երկարող անորակելի նանրանքներն ու «անդետեղելի ժամանակավրէաները» և աննահանջ պայքարեցաւ կեղծին ու շինծուին, տափակին ու անարժէքին դէմ, անոնց տեղ զետեղելու համար իրաւն ու հայեցին (կը հրաւիրուիք կարդալուայս հատորը, հասկնալու համար իմաստը այս բառին):

Ու այսօր, Սփիւռքը կը դատէ, քիչ անգամ վերապահ կամ հակադիր կեց-

ւածքով. Շահնուրի պարագան մէկն է անոնցմէ, Օշականի հետ ու Օշականի նման: Ա'լ վերջնական խօսքի, վճիռի իրաւունքը կարծէք չենք կրնար սակարկել ուրիշի մը հետ: Բայց... ի վերջոյ մարդ ենք ամէն բանէ առաջ: Ունինք մեր տկարութիւնները: Եւ Օշական տրամադրութեանց մարդն է երբեմն:

Այս տրամադրութիւնները երեսուն տարիներէ ի վեր նպաստաւոր եղած են գեռ վերջերս հողին յանձնուած իրաւ բանաստեղծի մը հանդէալ: Վահան թէքէեան ծընած է բախտաւոր աստղի մը տակ: Մեր մէջ ոչ մէկ գրագէտ ու բանաստեղծ, իր ողջութեան, ունեցած է այսքան կորովի ու հմուտ արուեստագէտ պաշտպան մը: Բայց թող ներուի մեզի դիտել տալ, թէ այս հոմերոսերգութիւնը հասած է անտեղի ծայրայեղութեան: Օշական երեսուն տարիէ ի վեր կը շեփորէ թէքէեանը: Մինչեւ 1930 իրաւացի էր այդ, երբ թէքէեանի թերթին մէջ — 1922, Պոլիս — թէքէեանի գէմ կը գործէին ի՞ր իսկ ընկերութը: Բայց 1934ին թէքէեանի համազգային և ընդհանրական յորելեանը կ'ապացուցանէր թէ «Հրաշալի Յարութիւն»ի քերթողը «շըքեղ, տիրական անձանօթ մը» չէր, թէ Սփիւռքը կը ճանչնար, կ'ըմբռնէր և կ'ըմբռչինէր թէքէեանը, ու զայն կը դասէր ցեղային մեր անկորնչելի ժառանգութեան և հարստութեան մէջ, կ'ընդունէին թէ թէքէեան մարդկային հոգի է ու իմացականութեան՝ թանձրացեալ մարմին, թէքերթուած մը անկէ՝ պատմութիւն է, դարմը, ժողովուրդ մը:

Ուրեմն, տալէ ետք առանձին հատոր մը՝ (Սփիւռքայ թանաստեղծութիւնը եւ Վահան թէքէեան) իրաւ այս բանաստեղծին, տասը տարի ետք դարձեալ երեւիլ նոր հատորով մը, շարունակելու համար գովքն ու փառապսակը, դիւցազներցելու համար տիրակալութիւնն ու յաղթանակը թէքէեանին, կը նշանակէ ի՞նչ...

Աւելորդ ժամավաճառութիւն։ Անսիրտ ու մեղաւոր պիտի ըլլար նման վերագրում մը։ Հապա՞։ Յարգանքի տուրք մը, բաժանումի սրտազեղ խօսք մը, ուղղուած իրաւրանաստեղծի մը՝ իրաւ քննադատին կողմէ։ Թերեւս, Զէ կարելի բացատրել այլապէս։ Որովհետեւ, եթէ Օշակա, 1914ին, Վարուժանը գոված ըլլալուն համար ենթարկուած է ամէնէն տրտում, չըսելու համար անարգ որակականներու փշապըսակին, մէկու մը բերանով, որ պաշտօնական, զգեստաւոր, պատմուճանեալ դատաւորն էր Արեւմտահայ Գրականութեան — իրն են ասոնք —, եթէ Վարուժան «պոռնըկագիր» իսկ նոր Տաղերը «կոյանոցի ծաղիկ» մկրտուեցան մեր քննադատութենէն, սակայն նման յարձակողական մը չէ եղած իր դէմ, Թէքէեանին մէջ մեր ժողովուրդին ամէնէն արազատ ու իրաւ բանաստեղծներէն մինգտած ըլլալուն համար, որովհետեւ, արդէն տարերայնօրէն բացասական դիրք մը չորդեգրուեցաւ երբեք քբանաստեղծ Թէքէեանի դէմ։ Զեմ զրազիր կուսակցական գործիչ ու հրապարակագիր Թէքէեանով, որ մասնագէտ էր մարդերը իր դէմ հանելու, կ'ըսեն։

Արդ, ինչո՞ւ Սփիւռքի հաշւոյն ընել վերագրումներ, որոնք արդար չեն ըՍփիւռքը ե՞րբ է ուրացեր Թէքէեանը, որ այդ նոյն Սփիւռքին մատուցեր է լայն բարիք, արժանի կեցնելու չափ զինքը շատերու երախտագիտութեան։

Հատորը վիրաւոր է իր մեկնակէտին մէջ։ Եթէ անդուգական Օշականին վերլուծուիները, խորհրդածութիւնները, թելադրանքները մնային Սփիւռքի և իրաւ Բանաստեղծութեան սահմաններուն մէջ, անոնք պիտի ըլլային տեղին։

Ցետոյ, գիրքը ծանրաբեռնուած է Ե. Գլուխովի մը, «Յտեսութիւն» խորագրուած։ Կընար չգրուիլ այդ մասը։ Ճիշդ է որ Օշական, ընդհանրապէս հայ գրականութեան և մասնաւորաբար քննադատութեան մէջ պարտադրելէ վերջ իր չափն ու կշիռը, այս գլուխի առաջին մասին մէջ ձեռք կ'երկնցնէ Սփիւռքի իրականութեան ամէնէն թարախոտ վէրքին, որ պարզօրէն կը կոչուի հանդէս, զայն ալ բուժելու նոյնիսկ կուտայ տիպար հանդէսի շեմա, դուք ըսէք նմոյց։ Բայց այս մտահոգութիւնը չէ կեղրոնական ծանրութիւնը այդ գլուխին, այլ՝ Մահը։ Մենք դիտէինք որ «Երբ պատանի են»ի ծերունի(բառը միայն

տարիքի համար է հոս) հեղինակը անցած է յաւիտենականութեան կիւէ-էն, առնելէ ետք մուտքի տոմսակը։ Այդ եղերերգութիւնը անխիա մեղի տուած էր սրտառուչ «Եկա՞ր»ով մը, որուն բառերը ըսուեր էին, ու գրի՝ առնուեր՝ խմբագրի մը կողմէ, Բարիզ։ Այժմ ինչո՞ւ ենթարկել այդ «ամէնէն» անմիջական ու ենթակայական տողերը՝ մշակումի, զարդարանքի, երանգաւորումի։ Ինչո՞ւ նրբացնել այնքան որ բարակնան առաջինին հաստ ու դիմացկուն գիծերը, տեղի տալու համար կամայական եթերացումին։ Ինչո՞ւ խմբել մահերը անմահներու, Պէշիկթաշլեանի, Թէքէեանի, Օշականի։ Ի՞նչ աղերս ունի սա մահերգութիւնը Սփիւռքի և իրաւ բանաստեղծութեան հետ։ Բայց...

Բայց Օշական մէկն է որ, գրեցին եղիպտոսէն, մուճակներով ալ կ'երթայ հիւրութեան։ Իրաւունք ունին։ Այսպէս, այս գիրքը, որ թէեւ հեղինակին մտադըրութեամբ կոչուած է ըլլալու ESSAI մը, ան ալ ֆրանսական և անգլիական առում միանգամայն, չի պատկանիր ոչ մէկ սեռի որոշապէս, քննադատութիւն, խորհրդածութիւն, գրականութիւն և ազգային պատմութիւն, նորավէպ, կը քալեն կողքիողքի, երբեմն յաջորդաբար, առանց խաչածեւելու իրար, առանց խլելու իրարու իրաւուքները, ներդաշնակ, ուժեղ եւ սանձուած, ինչ որ յատուկ է արու Օշական գրագէտին։ Մեր մէջ քանի՞ գիրք կընաք ցոյց տալ որ այսքան նեղ ծաւալի մը մէջ — կը խնդրուի աչքէ անցնել Հայը Երեմեանի փորձը — տար լման մէկ դարու գրական հոգեղէն պատմութիւնն ու քերթողական արժէքը։ Ճիշդ է որ բանաստեղծներ երբեմն կը ներկայանան մէկ տողով միայն, բայց այդ տողն իսկ, ընդհանուրին մէջ, կը բաւէ յաճախ որոկէսզի մենք ունենանք անոնց նիշը, վիճակացոյցները, հասկնալու համար թէ վիրաքննելի՞ են, թէ՝ կ'անցնին կարգերնին։ (Այս գիրքին մէջ բանաստեղծները բաժնեւած են երեք կարգերու, ա) իրաւ բանաստեղծները, բ) տաղանդները, իմա՞ հարազատ տաղաչափները, և զ) կէս ճամբան մնացածները, այսինքն՝ իր բառով գաճաճները)։

Պ. Դուրեան, Մ. Պէշիկթաշլեան, Մ. Մեծարենց և Դ. Վարուժան իրաւ բանաստեղծներէն մինչեւ նորագոյնները՝ Արամ Արման, Արամ Յակոբեան, Շէն Մահ, Աշ-

տաշատ, կը հրաւիրուին բեմ հաւատաւ քննութեան: Ու էջերու թաւալումին հետ շարունակաբար կուգան, կ'երթան, վերըստին կը կանչուին, ետ կը ճամբուին, խըմբովին, առանձինն, երեմն փաղաքշական ժպիտի մը ու յաճախ յանդիմանութեան մը համար: Երկու պարագային անոնք կը կանչուին ի խնդիր իրաւ բանաստեղծութեան: Բայց, ի՞նչ է իրաւ բանաստեղծութիւնը և որո՞նք են իրաւ բանաստեղծները:

— «Երաւ բանաստեղծութիւնը գրեթէ դուրս է գրականութեան օրէնքներէն, որոնց համազումարը անկարող է բացատրելու 1870-ին Պետրոս Դուրեան մը, 1900-ին Միսաք Մեծարենց մը, 1910-ին Վարուժան մը եւ Թէթէեան մը: Այս մարդիկը անուուշ դուրս չեն իրենց ժամանակին, բայց այդ ժամանակին եւկաք զօտին կէտէ մը վիրաւուելու ու «անդին անցնելու» հանգամանքովը կը դառնան ստեղծող: Երաւ բանաստեղծը հազմւադէպ պատահաւ մրէ է գրական սերունդներու տաւեզութեանց: (էջ 6):

Հապա որո՞նք են երկրորդ գիծէ բանաստեղծները: Դարձեալ թող պատասխանէ ինք:

— Տաղանդները միջին, հասարակաց յայտարաններն են սերունդին: Կուգան այդ սերունդին, ամբողջական ու հարազատ: Կը վկայեն անկէ, ու կ'անցնին արագութեամբ մը... բառամելու, իրենց յիշատակը կրելով իրենց գերեզմաններուն վեայ իբր արձանագրութիւն: Բայց չեն արթննար: Երաւ բանաստեղծը կ'առաջի հողերուն տակն ալ: (Օշական չի զբաղիր երրորդ դասու գաճաճներով):

Ու իրաւ բանաստեղծութեան, մեր մէջ այս յլացքին ենթարկուած աղաւազումին, չարափոխման վերլուծումին համար Կակիր, Մակրնբացութիւն, Արեւ-Անձրեւ, Չորավանի, Բանաստեղծին Չոյիր, Առազասներ, Խորտոկանի Գիշերներ, Միջինի, Սփիւռքի քերթողական նախախայրիքէն մինչեւ այս օրերուն հրատարակուած Աւր եւ Վիշ, կը գրուին սեղանի վրայ: Կը բացուին էջերը, որուն վրայ հակած, հաւատաքննիչէ մը աւելի դառնասիրտ ու հօրմէ մը աւելի գուրգուրոտ, պարագային համաձայն, Օշական կը շիռքի կը զարնէ Սփիւռքի վաստակին արժէքը և կը փնտուէ Թէթէեանի արուեստը այդ տաղարաններուն մէջ:

Ան տաղանդ կը գտնէ շատերուն մօտ, Բայց բանաստեղծութիւնը հաղիւ թէ աղերս մը ունի գրական տաղանդ որակուած փաստին հետ, որ զարգացում է, փորձա-

ռութիւն, աշխատանք, հաւատք: Բանաստեղծութիւն մը հոգի, այսինքն հոգեղէն գրութիւն է ամէն բանէ առաջ ու երկրորդաբար թէֆնիմ, բառ, նաօակ, առօտեայ, ինչպէս հակառակը կը կարծին այդ տղաքը, առանց խորհելու որ այդ վերջինները անպայման նուաճելի արժանիքներ են, կը պատգամէ Օշական:

Ու կ'եղրակացնէ.— «Մինչ Սրեւմտահայ Բանաստեղծութիւնը որոշագրեալ արժէք մըն է, որուն հետ խաղալ այլես արգիլուած է մեր յաջորդներուն, Սփիւռքը կը մնայ առանց բանաստեղծութեան: ընփիւռքը չէ աղատազրած իր զգայնութիւնը իր գիւաններուն մէջ: Սփիւռքը հիւծախտն է հայ նոգիին: ... Այսօրուան տըզուն համար պուտ մը ապրում բաւ է էջ մը ոտանաւոր բեղմնաւորելու, մինչ քառորդ դար առաջ Թէթէեան քաղաք մը օտարութիւն կը խտացնէր հնչեակի մը ներսը ... Դրականութիւնը կազմակերպւած ճիգ է, իրաւ ընկերութիւն, արի հաւատք, ու գրական գնացք: Սփիւռքի ճիգը քնարականին մէջ, մնացած է ճիգ միայն, երբեմն աղմկոտ, երբեմն թախծալի, նոյնիսկ իբր այդ որոշ չափով մըն ալ համակելի, բայց զուրկ այն տիրական նկարգրէն ոչ մէկ շրջանի, կ'ըսէ, այսքան ծանր ճնշած է մեր հոգինները: Զի մեղադրեր Սփիւռքի սերունդը հոգիի մը սպակասով, այլ կը մեղադրէ անոր կամաւոր շրջփոթութիւնը ընդմէջ իրաւ ու չիրաւ բանաստեղծութեանց: Ու մատնանշելէ ետք հետեւողները, կ'ընէ ցուցմունքները:

Իրաւ բանաստեղծ մը սփիւռքէն: Վերապահն է, քանի որ բանաստեղծութիւնը ոչ մէկ շրջանի, կ'ըսէ, այսքան ծանր ճնշած է մեր հոգինները: Զի մեղադրեր Սփիւռքի սերունդը հոգիի մը սպակասով, այլ կը մեղադրէ անոր կամաւոր շրջփոթութիւնը ընդմէջ իրաւ ու չիրաւ բանաստեղծութեանց: Ու մատնանշելէ ետք հետեւողները, կ'ընէ ցուցմունքները:

— «Բանաստեղծութիւնը հիմնական անկախութիւնն է, գրական բոլոր սեռերէն այս հանգամանքով ինքզինքը զատող վէտ մը, թատերական երկ մը նախարարոց խմօրի վրայ անձնական կնիքով մը կրնան բաւարարութիւն Քերթուածը ինքզինքն է, ու միայն ինքզինքը Անոր մէջ անհերքելի՝ շրջանային աղբումին ճնշումը: Բայց այդ ապրումը՝ նախանիթ մըն է որուն տըզուած կերպարանքն է որ կազմագրէ քերթուածին հակառագիրը»:

Եւ Օշական այսուէս կուտայ բազմաթիւ սահմանումներ, կ'ընէ մատնանշում-

ներ ու թելադրանքներ, կը բացատրէ ի՞նքը զինքնը, վերջերս, այսինչ բանաստեղծը կամ այնինչ գրողը դատելու ատեն յաճախ ըստու. «ի՞նչ կայ այս բոլորին մէջ իմ ժողովուրդէս»: Կարծեցին թէ աժան տարազ մըն էր այս, ձրի խօսք: Քսանը մէկերորդ է ջի՞ն մէջ կը բանայ այս տարազը:

— «Կա՛մ պարտաւոր էք կործանել Դուրեանը, Պէշիկթաշլեանը, Մեծարենցը, Վարուժանը, Թէքէեանը, կամ՝ ատոնց մէջ կարդալ էջերը ձեր ժողովուրդի հոգիին Ամէն իրաւ բանաստեղծ իր մեղքերը պարտական է իր ժամանակին, ըսկը ևմ Պ. Դուրեանի համար, ու իր արժանիքները՝ իր ցեղին, որ հոս համայնական բառ չէ, այլ բնախօսական արտայայտութիւն: Հասա՞ծ են մեղի, հայ հոգիի կերպարանքներէն, Արեւմտահայ քնարական ճամրով, որոշ միայնութիւն, բիւրելացում, երեսականեր: Ահա էականը ինձի համար, զոր կը հաստատեմ Պետրոս Դուրեանիայն բան ազաղակող ուժմանթիղմին ալ ետին, բայց զոր չգտնելս կը գրեմ ՆՈՃԱՍՏՈՆին մէջ»:

Ցատա՞կ են այս տողերը: Այս հաստատնմարով կը մօտենայ նաեւ Հայոստանի ներկայ գրականութեան: Ըսենք թէ Օշական շատ քարկոծուեցաւ, անարդարօրէն, Հայաստանն ու անոր գրականութիւնը դիմաւորած ըլլալուն համար վերապահութեամբ:

Առ ի յուսաբանութիւն կ'արտագրեմ Հայաստանի գրականութեան մասին իր համոզումն ու ճշգուած դիրքը.

— «Հայաստանեան զգայնութիւնը, հայրենասիրութիւնը երբ կարգ մը շրջանականեր մենաշնորհի իր վերածեն իրենց տրելոր համբաւներուն գահաւորակ կամ թե երժարելու փառասիրութեամբ, ու գրականութիւն կը պաշտպանեն, կը հաւատան աշշտանած ըլլալ, կործանելով զիրենք կանխողերուն նուաճումները, իրտգործումները, տուած կ'ըլլան ոչ միայն անսորտութեան, մյլէ պատկերը իմացական տնանելութեան:

«Կարդացէք մեր հայրենիքին նոր երգեր որոնց յատակ կը կազմեն պայքարող ու սրտոտ զգայնուրիւն, ջերմուրիւն ու կիրք, անմիջական ու արագ. դիւրահաղորդ որքան դիւրին: Զեմ կարծեր որ այդ տղոց ներս գրական եռետորուրիւն մը, կիւտանդուրիւն մը ըլլան թելադիրը

առ բխումներուն: Այդ տղաքը, իրենց բառով, կ'ապրին իրենց տէմպը, իրենց օրը, որ մեզի, Սփիւռքի փարիա ներուն համար կամ ենուանիստ, կապոյտ ելեֆիար մըն է, կամ ծանր կեղծիք մը, այնիան ժիշ է մեր զիտցածր այդ ամենին: Ըսէ կ'ուզեմ այնիան երգերը իրար կ'ընդունակին, իրարու առ ափումներէ կը ձեւանան: Եր հաւատամ թէ ենուու չէ մամանակը երբ այդ ամբողջ աղմուկ, խտնի ու հառարակ խօսք տողաչափութիւնը կը դառնայ իր արձանաւոր կշիռն, ինչպէս կատարուած է այդ սրբագրումը Արեւելահայ ու Արեւմտահայ ուժմանըիկ, հայրենավառ երգասացութեան համար, աւելի պայծառ ցայտեցրնելով անման գեղեցկուրիւնը Տէրեաններու, Վարուժաններու, Թէքէաններու նոյներակ բխումներուն: Եր հասկցուի՞մ, արդեօֆ, իմ բոլտնդուկ տագնապիս մէջ, երբ կը մերժեմ շնորհ, զեղեցկուրիւն, իրաւ բանաստեղծութիւն, յետ-եռկտեմբերեան հայերգուրեան՝ Հայտատանի ինչպէս Սփիւռքի մէջ:»

Առանց ծանրաձանը տարագներու, խնդրական տեսութիւններու, գեղագիտական սնոտիքին, դուք ըսէք եսթերիալին, պարզ չէ՞ Օշական, որ կը զրկէ երջանիկները, երանելիները, անծակ իմաստունները իրենց հիացումին ու կը մնայ իր փորձարկութեանց մէջ ու հետ, մեր գուրգուրանքին, լուրջ յարգանքին յանձնելու այն պարզ, բնտանի ապահովութիւնը, որ մեր յոյզերուն վրայ նուէրն է ամէն իրաւ ու հարազատ բանաստեղծութեան:

Անշուշտ կարելիէ առարկել իրենայսակս ու այնակս, հայրենիքին գրականութեան հանդէպ ունեցած իր համոզումին համար, անշուշտ սիտի գտնուին հակառակ թէրի կողմնակիցներ:

— Դուռը բաց է, համմեցէք, պիտի ըսէր կ. Զարեան:

Իսկ մենք ուրիշներուն ձգելով այդ աշխատանքը, կը վերջացնենք՝ ըսելով թէ Արեւմեան Գրականութիւնը կը տառապի Դուրեանով, կ'անուշնայ Մեծարենցով, կը հայարտանայ Վարուժանով, կը զգաստանայ Թէքէեանով և կը հմտանայ... Օշականով:

Հալէպ

Օ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ